

Beynəlxalq humanitar hüquq və Azərbaycanla vətəndaş hüquqları

İnsan hüquqları barədə beşəriyyətin ən qədim zamanlarından bəri böyük alimlər, filosoflar, müfəkkir dövlət xadimləri, sənətkarlar çox sözlər deyib, bu haqları təsdiq, isbat etməyə çalışıblar. İnsan hüquqlarının rəsmiləşdirilməsi sahəsində ilk cəhdlərlə XIII əsrdə rastlaşmaq olar. Məsələn, İngiltərənin 1215-ci il "Böyük Azadlıqlar Xartiyası"nda, 1689-cu il "Hüquqlar haqqında Bəyannaməsi"ndə, ABŞ-da qəbul olunmuş 1776-cı il "İstiqlaliyyət Bəyannaməsi"ndə, 1791-ci il "Hüquqlar haqqında Bəyannaməsi"ndə, 1789-cu ildə Fransada elan edilmiş "İnsan və vətəndaş hüquqları haqqında bəyannamədə insan hüquqları rəsmi ifadəsini tapmışdır. XDC əsrdən insan hüquqları dövlətlərin konstitusiyalarında təsbit edilməyə başlandı və indi demək olar ki, bütün dövlətlərin konstitusiyaları bu cür təzminatlar nəzərdə tutmuşdur. İki qanlı cahən müharibəsindən sonra, təşkil olunmuş Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinin I maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, təşkilatın qarşısında duran başqa məsələlərə yanaşı, onun bir məqsədini də, irqindən, cinsindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq, bütün insanlar üçün insan hüquqları və azadlıqlarına hörmətin təmin edilməsi təşkil edir. 1948-ci ildə BMT tərəfindən qəbul edilmiş "İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə" insan hüquqlarına hörmət prinsipinin formalaşması üçün əvəzi olmayan tarixi bir sənəd rolunu oynadı. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, ilk dəfə olaraq, məhz həmin Bəyannamədə insanın əsas hüquqları təsbit olunaraq bəşəri dəyər kimi elan edildi. Bəyannamənin qəbul edilməsi, orada əks olunmuş müddəalar dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərində insan hüquqlarına hörmət prinsipinin formalaşması, sonradan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən insan hüquq və əsas azadlıqlarına dair beynəlxalq müqavilə və konvensiyaların hazırlanması və qəbulu üçün hüquqi baza rolunu oynadı. Hazırda insan hüquqlarının pozulması nəinki şəxsiyyətə qarşı yönəlmiş bir hal, həm də sosial və siyasi problem hesab olunur. "İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə"də göstərilirdiyi kimi, insan ləyaqəti "ümumi sülhün, ədalətin və azadlığın əsasıdır". İnsan hüquqları haqqında normativ müddəalar beynəlxalq ümumi hüququn müstəqil sahəsidir. Bu hüquq özünün xüsusi mənbəyinə, həyata keçirilmə mexanizminə və tətbiq prosedurasına malikdir. Hazırda bir çox universal və regional xarakterli beynəlxalq müqavilələrdə insan hüquqları öz təsbitini tapmışdır. İnsan hüquqları haqqında normalar beynəlxalq hüquqi sənədlərdə rəsmi təsbitini tapandan sonra ilk vaxtlar bu normalarla humanitar hüquq normaları arasında qarşılıqlı əlaqə, onların hər birinin beynəlxalq hüquqda yeri barədə fikir ayrılıqları meydana çıxdı. İnsan hüququ beynəlxalq birliyin yeni ideyalarını ifadə edən sistem kimi meydana çıxmışdı. BMT-nin 1968-ci ildə Tehranda keçirdiyi insan hüquqları üzrə beynəlxalq konfransda qəbul edilmiş "Silahlı münaqişələr zamanı insan hüquqlarına hörmət etmək haqqında XXIII qətnamədə" insan hüquqları və beynəlxalq humanitar hüququn qarşılıqlı əlaqəsi rəsmi

olaraq tanındı. Əlbəttə, bu hüquq sahələrinin bir sıra oxşar və fərqli cəhətləri vardır. Belə ki, humanitar hüququn himayəçiliyindən ayrı-ayrı şəxslər istifadə edir, bu hüququn həyata keçirilməsinə isə əsasən dövlətlər cavabdehlik daşıyır. Şəxsin müəyyən hüquqlardan istifadə etməsinin onun üzərinə müəyyən vəzifələrin qoyulması ilə müşayiət olunan hallar humanitar hüquqda az rast gəlinir. İnsan hüquqları sahəsində isə bütün insanlar üçün bərabər hüquqlar müəyyən edilmişdir. İnsan hüququnun məqsədi ayrı-ayrı fərdlərin şəxsiyyət kimi inkişafı, onların şəxsi, sosial, siyasi və iqtisadi hüquqlarını həyata keçirmək üçün imkanların təmin olunmasıdır. Hüququn bu sahəsi insan şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafına xidmət edir. Humanitar hüquq isə silahlı münaqişələr zamanı insanın ləyaqətini itirmədən bütün təhlükə və zorakılıqlara dözməsi, onları dəf etmək üçün şəraitin yaradılmasına xidmət edir. Yəni insan hüquqları fərdin inkişafı üçün yeni perspektivlər açdığı halda, humanitar hüquq fərdin qorunmasına xidmət edir. İnsan hüquqları təsbit edilmiş bəzi beynəlxalq hüquqi aktlarda, məsələn, "İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının 15-ci maddəsində, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 4-cü maddəsində insan hüquqları üzrə Amerika Konvensiyasının 27-ci maddəsində 22 dövlətdə millətin taleyini təhlükədə qoyan və mövcudluğu rəsmi surətdə elan edilən fəvqəladə vəziyyət yarandıqda həmin beynəlxalq sənədlərdə nəzərdə tutulmuş insan hüquqlarının müəyyən qədər məhdudlaşdırılmasına yol verilir. Beynəlxalq humanitar hüquq mühərribə qurbanlarının müdafiəsinə, insan hüquqları isə beynəlxalq normaların tələblərinin pozulmasının qarşısının alınmasına daha çox diqqət yetirir. İnsan hüquqlarında daha ümumi hüquqlar öz təsbitini tapmışdır. Beynəlxalq humanitar hüquq isə daha səciyyəvi xarakter daşıyır. Beynəlxalq humanitar hüquqda isə dövlətlə düşmən dövlətin vətəndaşları arasında ki münasibətlər nizamı salınır. Beynəlxalq humanitar hüquq müstəsna olaraq beynəlxalq hüquq qaydası pozulan zaman tətbiq edilirdiyi halda, insan hüquqları silahlı münaqişələr zamanı öz qüvvəsində qalsa da, əsasən sülh vaxtı tətbiq olunur. Bu mənada insan hüquqları üzrə Amerika Məhkəməsinin prezidenti Ektor Qros Espielin belə bir fikri ilə razılışmaq lazımdır ki, "xüsusi hallarda beynəlxalq humanitar hüquqla nəzərdə tutulduqda onun tətbiq olunduğu şəxslər lap əvvəldən beynəlxalq humanitar hüququn bilavasitə təminatından istifadə edir. Bu heç də şəxsin beynəlxalq humanitar hüququn himayəsi altında olduğu vaxt beynəlxalq insan hüquqları normaları ilə mühafizə olunmasına maneçilik törətmir".

Beynəlxalq humanitar hüquqda nəzərdə tutulmuş bəzi hüquqlar isə eyni kateqoriyalı insan hüquqlarını daha da gücləndirir. BQXK-nin qaçqın və məcburi köçkünlərin mənafeyi ilə əlaqədar fəaliyyətində də beynəlxalq humanitar hüquqla insan hüquqları arasında sıx əlaqə özünü təzahür etdirir. Beynəlxalq humanitar hüquq və insan hüquqları arasında mövcud olan fərqlərə baxma-

yaraq, onlar ideoloji cəhətdən eyni tarixi və fəlsəfi köklərə malikdir. Hər iki hüquq insanı ona düşmən olan qüvvələrdən qorumaq üçün yarandı, hər iki hüquq sahəsi global cəhətdən eyni məqsədə və eyni "subyektdə" - insana xidmət edir. Heç şübhəsiz ki, insan hüquqları və beynəlxalq humanitar hüquq insan şəxsiyyətinin müdafiəsinə xidmət etsə də, zahirən eyni məqsədlərə malik deyil. Bu da onların təcrübədə hüquqi nizamla salma - tətbiq sahəsinin müxtəlifliyini (ratione materiae) təsdiq edir. Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, insan hüquqları və beynəlxalq humanitar hüquq normaları şəxsiyyətin mühafizəsi sahəsində biri-birini tamamlayır və hüquqi təsir göstərmək məsələlərində qarşılıqlı əlaqədə olur. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra beynəlxalq birliyin tamhüquqlu üzvü kimi özlərinin sınağından çıxmış ümumbəşəri dəyərlərin üstünlüyünü qəbul edərək demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu özünün inkişaf yolu seçib. Ulu Öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu müstəqil və demokratik dövlət quruculuğu kursu sürətlə yenilənən dünyanın tələblərinə cavab verir. Dövlətin inkişaf konsepsiyası Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən daha da təkmilləşdirilib, dövrün tələblərinə uyğun sistemli islahatların aparılması, ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi sahələrdə müfəkkir dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində ölkəmizdə yüksək inkişaf dinamikasına nail olunub. Bu gün hər bir cəmiyyətin və dövlətin inkişafı demokratiya və insan hüquqlarına hörmət olmadan mümkün deyil. Demokratiya, inkişaf, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olan və bir-birini şərtləndirən amillərdir. Bəşər sivilizasiyasının ən müdrik kəşflərindən sayılan insan hüquqları əvəzsiz nailiyyətdir.

Yeni Konstitusiyamızın üçdəbir hissəsi insan hüquq və azadlıqlarına, onların təminatına həsr edilib. Konstitusiyamızın 26-cı maddəsinə əsasən, hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır. Dövlət hər kəsin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir. İstisnasız olaraq, hakimiyyətin bütün qollarına şamil edilən bu öhdəlik insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək, onları müdafiə etmək, dəstəkləmək, eləcə də həyata keçirmək vəzifələrini ehtiva edir. Bütün işçi-miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsinə dair Beynəlxalq Konvensiya birləşmək azadlığı hüququnu təmin edir (maddə 26). İfade, birləşmək və dinc toplaşmaq azadlığı və dövlət işlərinin həyata keçirilməsində iştirak etmək hüququ bir çox digər, mülki, mədəni, iqtisadi, siyasi və sosial hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün vasitə qismində çıxış edir. Onlar qadın, kişi və uşaqların cəmiyyətdə məsuliyyətli fəaliyyətlə məşğul olmaq imkanlarını genişləndirir. İfade azadlığı. İfade azadlığına hər cür informasiya və ideyaların ax-tarılması, almaq və yaymaq hüququ daxildir. İfade azadlığına siyasi və dini çıxışlar, dövlət işləri, insan hüquqları, habelə mədəni və bədii ifadə ilə bağlı informasiya və ideyalar

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

daxildir. Bu anlayışın istifadə dairəsinə həm də bəzi məhdudiyətlər (məsələn, bax: ayrı-seçkilik, düşmənçilik və ya zorakılığa təhrik edən milli, irqi və ya dini nifrət təbliğatının qadağan olunmasına dair Rabat fəaliyyət planı, 5 oktyabr 2012-ci il) istisna edilməklə dərin təhqir sayıla biləcək ifadə vasitələri də daxildir. Bütün ifadə formaları və onların yayılma vasitələri qorunur: danışmaq, yazılı və işarə dili, həmçinin təsvirlər və incəsənət predmetləri kimi qeyri-sifahi kommunikasiya vasitələri. Fikri kitab, qəzet, kitabça, afişalar, karikaturalar, bannerlər, geyim formaları və hüquqi materiallar vasitəsilə ifadə etmək mümkündür. Birləşmək azadlığı. Birləşmək dedikdə, ümumi maraqları kollektiv şəkildə reallaşdırmaq, ifadə etmək, təbliğ etmək, təmin etmək və müdafiə etmək məqsədilə şəxslərdən ibarət istənilən birlik və ya istənilən təşkilat nəzərdə tutulur. Birləşmək azadlığı nümunələrinə vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına, klublara, kooperativlərə, QHT-lərə, dini birliklərə, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına, "onlayn" rejimdə fəaliyyət göstərən fondlara və assosiasiyalara daxil olmaq və onların işində iştirak etmək və ya iştirak etməməklə bağlı qərar qəbul etmək daxildir. "Resursları axtarmaq, əldə etmək və istifadə etmək, ölçüsündən asılı olmayaraq istənilən birliyin mövcud olması və səmərəli fəaliyyəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Birləşmək azadlığı hüququna insan, material və maliyyə resurslarını yerli, xarici və beynəlxalq mənbələrdən axtarmaq, əldə etmək və istifadə etmək hüququ daxildir. Dinc toplaşmaq azadlığı. Dinc toplaşmaq dedikdə, hər hansı konkret

məqsəd üçün xüsusi və ya ictimai məkanda müvəqqəti, qeyri-zorakı toplaşmaq nəzərdə tutulur. Bu terminlə nümayişlər, tətilər, yürüşlər, mitinqlər və ya oturma aksiyaları ifadə edilir. Dövlət işlərində iştirak etmək hüququ. Dövlət işlərinin icrası, siyasi səlahiyyətlərin, xüsusilə də, qanunvericilik, icra və inzibati səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı olmaqla geniş anlayışdır. Bu anlayış dövlət idarəçiliyi işinin bütün aspektlərini, eləcə də beynəlxalq, milli, regional və yerli səviyyələrdə siyasət prinsiplərinin hazırlanması və həyata keçirilməsini əhatə edir. Siyasi və dövlət işləri ilə məşğul olan təşkilatlar və assosiasiyalar yaratmaq və onlara qoşulmaq hüququ da daxil olmaqla, birləşmək azadlığı hüququ dövlət işlərində iştirak etmək hüququ baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ayrı-seçkilikə yol verməmək. Yuxarıda qeyd olunmuş hüquqların hamısı hər hansı irq, rəng, cins, dil, din, siyasi və ya digər baxışlar, seksual oriyentasiya, milli və ya sosial mənsə, əmlak vəziyyəti, doğum və ya digər şərtlərlə bağlı hər hansı bir ayrı-seçkilik olmadan bütün şəxslər üçün təmin edilir. Bu hüquqlar qadınlara, uşaqlara, yerli xalqlara, əlillərə, azlıqlara, marginalizasiya və ya tükənmək riski zonasına aid olan digər qruplara, o cümlədən, seksual oriyentasiya və cinsi mənsubiyyətinə görə ayrı-seçkilikə məruz qalmış qurbanlara, qeyri-vətəndaşlara, o cümlədən, əcnəbilərə, qaçqın və köçkünlərə, eləcə də, qeydiyyatsız keçməmiş qruplar da daxil olmaqla birliklərə şamil edilir.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru